

"Research article"

doi: 10.30495/jinev.2023.1979156.2830

Designing Citizenship Ethics Curriculum and its Effectiveness in the Improvement of Altruism and Prosocial Behaviors in Adolescents¹

Samaneh Khaleghi², Azra Ghaffari^{3*}, Touraj Hashemi⁴, Mansour Beyrami⁵,
Somayyeh Taklavi⁶

(Received: 2023.02.01 - Accepted: 2023.03.30)

- 1- This article is extracted from the thesis of Samaneh Khaleghi, Ph. D. student in Educational Psychology, Islamic Azad University, Ardabil branch.
- 2- Ph. D. student in the field of educational psychology, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran.
- 3- Assistant Professor, Department of Psychology, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran.
* -o.ghaffari@ia.ardabil.ac.ir
- 4- Professor of the Faculty of Psychology, Tabriz University, Tabriz, Iran
- 5- Professor of the Faculty of Psychology, Tabriz University, Tabriz, Iran
- 6- Assistant Professor, Department of Psychology, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran.

Abstract

Nowadays, citizenship ethics is one of the necessities of life, and its realization in the individual and social life improves interpersonal relations. The present study aimed to design and to determine the effectiveness of citizenship ethics education in the improvement of altruism and prosocial behaviors in high school girl students. The study design was semi-experimental between groups. The study population was high school girl students in Ardebil city in the academic year 2021-2022. Using multistage cluster sampling method, 60 subjects were selected and were divided into experimental (n = 30) and control (n = 30) groups. The experimental group received citizenship ethics training for 15 sessions; however, the control group received no intervention. They were assessed by Social Problem Solving Questionnaire (Di Zorilla) and Social Behavior Questionnaire (California). Data were analyzed by multivariate analysis of covariance. Results showed that citizenship ethics training was effective in improving responsibility, commitment, and altruism ($p \leq .05$). Hence, it can be concluded that citizenship ethics is a prerequisite for adapting to social change and sets the stage for prosocial behaviors so that individuals with citizenship ethics can improve social relationships and ensure psychological health.

Keywords: Citizenship Ethics, Social Problem Solving, Commitment, Altruism, Responsibility

طراحی بسته آموزشی اخلاق شهروندی و بررسی اثربخشی آن بر بهبود نوع دوستی و رفتار اجتماعی مطلوب در نوجوانان^۱

سمانه خالقی^۲، عدرا غفاری^{۳*}، تورج هاشمی^۴، منصور بیرامی^۵، سمیه تکلوی^۶
(دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۱۲ - پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۳۰)

چکیده

اخلاق شهروندی یکی از ضرورت‌های زندگی در عصر حاضر بوده و تحقق عینی آن در شئون زندگی فردی و اجتماعی موجب بهبود مناسبات بین فردی می‌شود. هدف پژوهش حاضر طراحی بسته آموزشی و تعیین اثربخشی آموزش اخلاق شهروندی بر بهبود نوع دوستی، رفتار اجتماعی مطلوب و یاری‌رسانی در دانش آموزان دختر دوره متوسطه بود. در راستای هدف و در قالب طرح نیمه آزمایشی بین گروهی از جامعه دانش آموزان دختر دوره دوم متوسطه شهرستان اردبیل در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ تعداد ۶۰ نفر به شیوه تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب و در دو گروه آزمایش (۳۰ نفر) و گروه کنترل (۳۰ نفر) به صورت تصادفی جایگزین شدند به نحوی که گروه آزمایش طی ۱۵ جلسه در معرض آموزش اخلاق شهروندی قرار گرفتند و گروه کنترل هیچ مداخله‌ای را دریافت ننمودند. برای اندازه‌گیری متغیرها از پرسشنامه حل مسأله اجتماعی دی زوریلا و پرسشنامه رفتارهای مطلوب اجتماعی کالیفرنیا استفاده شد. تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل کواریانس چندمتغیره نشان داد آموزش اخلاق شهروندی در بهبود مسئولیت‌پذیری، تعهد و نوع دوستی اثربخش است ($p \leq 0.05$). مبتنی بر یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت که اخلاق شهروندی پیش نیاز سازگاری با تغییرات اجتماعی بوده و زمینه‌ساز شکل‌گیری رفتارهای مطلوب اجتماعی است به نحوی که فرد با برخورداری از آموزه‌های اخلاق شهروندی قادر به بهبود روابط اجتماعی و تضمین سلامت روانشناختی می‌شود.

واژگان کلیدی: اخلاق شهروندی، حل مسأله اجتماعی، تعهد، نوع دوستی، مسئولیت‌پذیری

۱ - این مقاله مستخرج از رساله سمانه خالقی دانشجوی دکتری رشته روان‌شناسی تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل می‌باشد.

۲ - دانشجوی دکتری رشته روان‌شناسی تربیتی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

۳ - استادیار گروه روان‌شناسی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

* نویسنده مسئول: o.ghaffari@ia.uardbil.ac.ir

۴ - استاد دانشکده روان‌شناسی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۵ - استاد دانشکده روان‌شناسی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۶ - استادیار گروه روان‌شناسی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

مقدمه

نگاهی به آموزه‌های روان‌شناسی، به ویژه بررسی‌های تحولی، نشان می‌دهد که نوجوانی یکی از بحرانی‌ترین دوران‌های زندگی فرد به شمار می‌آید (معمدی، بابایی، بیگلریان و فلاح سلوکلائی، ۱۳۹۱). در دوران نوجوانی فرصت برای ایجاد مهارت‌ها و عادات مثبت مهیاست به نحوی که در این دوره، نوجوان مایل است بیشتر با دوستان و همسالانش باشد و به دنبال استقلال از والدین خود بوده و این جزء جدایی‌ناپذیر این دوره محسوب می‌شود (هوف، برلی، وی و رویندس^۱، ۲۰۱۸). بعلاوه، نوجوانی دوره شکل‌گیری هویت و ادغام تمایلات و غرایز کودکی بوده و به دنبال آن، یک احساس درونی پایدار در شخصیت، ماندگار می‌شود (ژانگ، چن، جی، و دیتار-دکار^۲، ۲۰۱۸). از ویژگی‌های این دوره می‌توان به روحیه تنوع‌طلبی، خلاقیت، گرایش به برقراری ارتباط با دیگران، حس کنجکاوی و علاقه به داشتن زندگی متفاوت اشاره کرد (نیکزاد، گودینی، جهانی و روستایی، ۱۳۹۵).

از طرفی نوجوان در این دوره با مسائل عمده‌ای نظیر بحران هویت، خطر انحرافات اجتماعی و جنسی، اختلالات عاطفی (افسردگی) پرخاشگری، بزه‌کاری، اعتیاد، خودکشی، مشکلات خانوادگی و شغلی مواجه می‌شود (موکته، برند-گروول و ریتزن^۳، ۲۰۱۸). پژوهش‌ها نشان داده است سپری کردن موفقیت‌آمیز این دوره مستلزم داشتن مهارت‌های اجتماعی است (فلنر، لیز و فیلیپس^۴، ۱۹۹۰). این مفهوم ناظر بر توانایی برقراری روابط بین فردی مؤثر و تنظیم هیجانات در مراودات اجتماعی و حفظ روابط بوده به نحوی که به سازگاری فرد در موقعیت‌های اجتماعی منتهی گردد (سمرود -کلیکمن^۵، ۲۰۰۷). به همین دلیل، احراز شایستگی‌های اجتماعی یکی از سازه‌های اصلی بهداشت روانی تلقی شده است که در بررسی آن، باید تبدلات شخصی، محیط با نظم و ترتیبات فرهنگی و بومی - شناختی را در نظر گرفت (موکته و همکاران، ۲۰۱۸).

از سویی بررسی‌ها حاکی از آن است که مهارت و شایستگی‌های اجتماعی دارای مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری^۶، نوع‌دوستی^۷، تعهد^۸، توانایی حل‌مسأله^۹ است. مسئولیت‌پذیری به عنوان تعهدی درونی از سوی فرد برای انجام مطلوب همه فعالیت‌هایی که بر عهده او گذاشته شده است، تعریف شده است و نوع‌دوستی یا رفتارهای نوع‌دوستانه نیز زیرمجموعه‌ای از رفتارهای اجتماعی مطلوب تلقی می‌شود که به معنای انگیزه‌های ذاتی است که رفتارهای داوطلبانه را به خاطر نفع دیگری بر می‌انگیزاند، یعنی اعمالی

1- Hoff., Briley, Wee, & Rounds

2- Zhang, Zhang, Chen, Ji, & Deater-Deckard

3- Moekotte, Brand-Gruwel, & Ritzzen

4- Flener, Lease, & Phillips

5- S-emrud-Clíkeman

6- Conscientiality

7- Altruism

8- Commitment

9- Problem solving ability

که به خاطر دغدغه دیگران یا به وسیله ارزش‌ها، اصول و اهداف درونی شده برانگیخته شده و نه به واسطه‌ی انتظار پاداش‌های اجتماعی یا مادی یا اجتناب از تنبیه (اندرونیسی^۱، ۲۰۱۷). از سویی تعهد نیز به معنای به عهده گرفتن انجام یا ترک عملی در برابر دیگری است به این معنی که در یک جامعه، تعهد، رابطه حقوقی یا اعتباری است که بر مبنای آن یک طرف رابطه به عنوان متعهد باید کاری را انجام دهد یا انجام ندهد (فالكس، ۱۳۸۶). و در نهایت توانایی حل مسأله به عنوان برخورد فعالانه در جستجو و تشخیص مسأله‌ها، مشکلات و فرصت‌ها، استفاده از منطق و مهارت قضاوت در جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات و جستجو و خلق راهکارها، مقایسه راهکارهای مختلف و انتخاب بهترین شیوه برای مواجهه با یک مسأله است (کراک^۲، ۱۹۹۷)

مهارت‌های اجتماعی در زندگی افراد بخصوص نوجوانان از اولویت ویژه‌ای برخوردار است و شکل-گیری آن در سایه برخورداری از نظام آموزشی منسجم و کاربست شیوه‌های عملی است. به عبارتی، تجلی مهارت‌های اجتماعی در نظام شخصیتی و رفتاری افراد نیازمند برخورداری از آگاهی‌های شهروندی و تبدیل این آگاهی‌ها به رفتار شهروندی در زندگی اجتماعی است. بر این اساس، عنوان شده است که رفتار شهروندی به مثابه نهادی از اخلاق شهروندی است که فرد در فرآیند شکل‌گیری آن، رفتارهای متناسب با تغییرات اجتماعی را بروز داده و از این طریق، سازوکاری برای تنظیم روابط اجتماعی کسب می‌کند (طهماسبی‌زاده، گلستانی و اسماعیلی، ۱۳۹۴). بنابراین، کارکرد اساسی تربیت شهروندی فراهم کردن بستری لازم برای ایجاد و درونی کردن مجموعه‌ای از شناخت‌ها، ارزش‌ها و نگرش‌ها و توانایی‌هایی است که برای زندگی مؤثر و کارآمد در جوامع شهری مورد نیاز است (دی‌رویتر و شینکل^۳، ۲۰۱۷).

پژوهش‌ها نشان داده است که آموزش شهروندی از دیرباز مورد توجه نظام‌های تعلیم و تربیت بوده و از آنجاکه تربیت شهروندی با آموزش اخلاق و ارزش‌ها گره خورده است، لذا آموزش اخلاق شهروندی در حوزه تربیت شهروندی اهمیت دو چندان پیدا کرده است، چراکه آموزش اخلاق شهروندی چه از نظر روابط اجتماعی و چه از نظر فردی اهمیت خاص یافته است (فرمهبینی فراهانی، ۱۳۹۲). بنابراین، اخلاق شهروندی، پدیده‌ای کارآمد در توسعه مهارت و توانمندی‌های بین فردی تلقی می‌شود و بررسی‌های بعمل آمده (بنکس^۴، ۲۰۱۴) ضرورت‌های انطباقی آن را روشن نموده است.

خواجوی و خطایی (۱۳۹۵) طی پژوهشی نشان داده‌اند که آموزش حقوق و اخلاق شهروندی موجب توجه دانش‌آموزان به مؤلفه‌های ضروری زندگی شهروندی و رعایت آن‌ها در زندگی فردی و اجتماعی جلب شود. همچنین برادی^۵ (۲۰۱۸) در پژوهشی نشان داده است که آموزش اخلاق شهروندی در دوره‌های

1- Andreoni

2- Kruk

3- De Ruyter & Schinkel

4- Banks

5- Brady

کودکی باعث افزایش سطح تحمل و تاب آوری و درک مسائل بین فردی می‌گردد و این مهارت‌های اکتسابی زمینه را برای رشد و تحول بهینه در دوره‌های بعدی رشد به ویژه نوجوانی مهیا می‌کند، به نحوی که چنین افرادی به شهروندان متعهد و توانمند تبدیل می‌شوند. در این راستا دی‌رویتز و شینکل (۲۰۱۷) بیان داشته‌اند که آموزش رفتار شهروندی در هر مقطع سنی موجب می‌شود مسئولیت اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی افزایش یافته و پیشرفت اجتماعی حاصل شود. بعلاوه، عباس‌پور (۱۳۹۵) بیان داشت که آموزش حقوق شهروندی به روش مشارکتی موجب بهبود شایستگی‌های اجتماعی دانش‌آموزان می‌شود. همچنین مهدوی و جوشقانی (۱۳۹۶) در پژوهشی نشان داده‌اند که آموزش روش‌های رعایت قانون، انجام وظایف از روی اراده، آشنایی با مفاهیم جدید و احساس تعهد در روابط خانوادگی به عنوان مؤلفه‌های اخلاق شهروندی در بهبود کفایت اجتماعی کودکان تأثیر مستقیم دارد. بکر و دیورنگ (۲۰۱۹) در پژوهشی به اهمیت آموزش اخلاق شهروندی در شکل‌گیری حسی از میهن‌پرستی و وفاداری، تبعیت از قانون، شرکت در خدمات دولتی، داشتن حداقلی از خودتنظیمی، صداقت در روابط اجتماعی، بازشناسی تعهدات زندگی اجتماعی، توانایی پاسخگویی به نیازهای جامعه در دوران تنش، آگاهی از باورهای بنیادین زندگی اجتماعی، انتقادگری مسئولانه و پذیرش برابری حقوق، نوع‌دوستی و توانایی حل مسایل تأکید کرده‌اند. بعلاوه، می‌هو لیر^۱ (۲۰۱۹) آراستگی شخصی، دانش محوری محلی - ملی و جهانی، سخت‌کوشی، وطن‌دوستی، تبعیت از قانون، نوع دوستی، مشارکت را از ملزومات اخلاق شهروندی برشمرده و بر ضرورت آموزش اخلاق شهروندی تأکید کرده است.

در جوامع توسعه یافته برای مقابله با آسیب‌های زندگی شهری، تمهیدات دامنه داری در قالب اخلاق شهروندی بوجود آمده است که به صورت مستمر در نظام‌های تعلیم و تربیت به شهروندان آموزش داده می‌شود تا از این طریق بتوانند مهارت‌های ویژه‌ای را در شهروندان بوجود آورند. بعلاوه، در جوامع بالنده، شکل‌دهی شایستگی‌های اجتماعی و توانایی‌های حل مسأله اجتماعی مورد توجه بوده تا به واسطه این توانمندی‌ها زمینه ایجاد و بسط رفتارهای مطلوب اجتماعی از قبیل نوع‌دوستی، تعهد، همدلی و مسئولیت‌پذیری شکل بگیرد و از این طریق از چالش‌های زندگی شهری کاسته شود. هرچند که این تغییرات در قالب مباحث نظری به درستی تدوین گردیده، لکن عینیت بخشیدن به این ویژگی‌ها، مستلزم اطمینان‌یابی از پیامدهای آموزش اخلاق شهروندی است (اسکوت، پینا و پارکر^۲، ۲۰۱۷).

ضرورت و اهمیت تربیت شهروندی تعیین اصول و روش‌های آموزش شهروندی ریشه در باورهای مردم سالاری داشته و اجتماعات مردم سالار نیز به شهروندان فعال، مطلع و مسئولیت‌پذیر نیازمند هستند؛ شهروندانی که خواستار مسئولیت‌پذیری در قبال خودشان و اجتماعشان بوده و در فرایندهای اجتماعی

1- Mei Hui lir

2- Scott, Pina, & Parker

مشارکت فعال دارند این قابلیت‌ها بدون تلاش مستمر آموزشی و تربیتی، تحقق عینی پیدا نمی‌کند (احمد، ۲۰۱۸). هرچندکه برخی مؤلفه‌های اخلاق شهروندی را می‌توان از طریق تجربه متداول در خانه یا محل کار فراگرفت، لکن این تجارب حداقلی نمی‌تواند شهروندان را برای ایفای نقش‌های فعال در زندگی پیچیده امروزی آماده کند. بر این اساس، آموزش مستمر و نظام‌دار حقوق شهروندی از دیرباز مورد توجه مربیان و اولیای امور تربیتی قرار گرفته است (بنکس، ۲۰۱۴).

از طرفی، امروزه ضرورت تربیت شهروندی در جامعه ایرانی مورد امعان نظر قرار گرفته و تلاش‌هایی در زمینه آموزش حقوق شهروندی به عمل آمده است. با این حال، به نظر می‌رسد اقدامات به عمل آمده در این حوزه بویژه برای نوجوانان، چندان گسترده نیست (فرمهینی فراهانی، ۱۳۸۹). بنابراین با توجه به اهمیت مهارت‌ها و شایستگی اجتماعی، روش‌های سنتی برای آشنایی نوجوانان با این مقوله‌ها، پاسخ‌گوی نیازهای اجتماعی نوجوانان نبوده (اسکوت و همکاران، ۲۰۱۷)، لذا تعمیق و بسط آن مستلزم بکارگیری روش‌های نوین بوده و در این میان، آموزش اخلاق شهروندی یکی از مؤلفه‌های مهم و حائز اهمیت تلقی می‌شود.

تشدید فرایندهای مدرنیته و جهانی شدن و در پی آن، بروز تغییرات فزاینده در حوزه‌های گوناگون حیات فردی و اجتماعی، موجب دگرگونی نگرش‌ها، انتظارات، تصورات و خواسته‌های افراد در گروه‌های سنی، جنسی و حرفه‌ای در ابعاد چندگانه شده و در این میان، تلاش برای تحقق توسعه پایدار اجتماعی و فردی، بیش از پیش، چگونگی آموزش مشارکت‌جویی فعال، خلاق و نقاد همه شهروندان بستگی داشته (موکنه و همکاران، ۲۰۱۸) و توجه ویژه به روش‌های نوین در آموزش اخلاق شهروندی از ضرورت‌های زندگی مدرن محسوب می‌شود.

هرچندکه پژوهش‌های زیادی به بررسی نقش آموزش اخلاق شهروندی در زندگی اجتماعی پرداخته‌اند، لکن اخلاق شهروندی به لحاظ تأثیرپذیری از مؤلفه‌های فرهنگی، بومی و ارزشی هر جامعه‌ای، نیازمند محتوای منصف و فرهنگ وابسته است. بنابراین، در طراحی بسته‌های آموزشی به این ضرورت‌ها و حساسیت‌ها باید توجه ویژه شود. از این رو، هدف پژوهش حاضر طراحی بسته آموزشی اخلاق شهروندی با توجه به مؤلفه‌های فرهنگی و بومی جامعه ایرانی بوده و از سویی مطالعه حاضر با هدف بررسی اثربخشی آموزش اخلاق شهروندی در بهبود رفتارهای مطلوب اجتماعی از قبیل مسئولیت‌پذیری، تعهد، یاری‌رسانی و نوع‌دوستی در نوجوانان انجام گرفت.

روش تحقیق

روش پژوهش، کمی (اثربخشی بسته آموزشی اخلاق شهروندی) و کیفی (طراحی بسته آموزشی اخلاق شهروندی) بود. بعلاوه، این پژوهش با توجه به اهداف از نوع نیمه‌آزمایشی و با توجه به شیوه جمع‌آوری داده‌ها، از نوع طرح‌های مداخله‌ای بین‌گروهی (آزمایش - کنترل) چندمتغیره با پیش‌آزمون و پس‌آزمون بود که طرح دیاگرام آن در جدول زیر ارائه شده است:

جدول ۱. دیاگرام طرح پژوهش

Table 1

Research design diagram

پس‌آزمون posttest	مداخله intervention	پیش‌آزمون pretest	گروه group
اندازه‌گیری متغیر وابسته Measurement of dependent variable	اجرای متغیر مستقل treatment	اندازه‌گیری متغیر وابسته Measurement of dependent variable	آزمایش experimental
اندازه‌گیری متغیر وابسته Measurement of dependent variable	عدم‌اجرای متغیر مستقل No treatment	اندازه‌گیری متغیر وابسته Measurement of dependent variable	کنترل Control

جامعه آماری شامل دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه دخترانه شهرستان اردبیل در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ بود که برحسب آمار اداره کل آموزش و پرورش استان اردبیل حدود ۴۰۰۰ نفر بودند. تعداد ۶۰ نفر به روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای انتخاب شدند. در این راستا، تعداد یک ناحیه آموزشی به شیوه تصادفی انتخاب و از ناحیه انتخاب‌شده، دو دبیرستان دخترانه و از دبیرستان‌های انتخاب‌شده یک کلاس به تصادف انتخاب شد. یکی از کلاس‌ها به طور تصادفی به عنوان گروه آزمایشی و دیگری به عنوان گروه کنترل در نظر گرفته شد. پس از توضیح اهداف پژوهشی، نسبت به اجرای پیش‌آزمون اقدام و به دنبال آن، جلسات آموزش اخلاق شهروندی برای گروه آزمایش اجرا شد. برای گروه کنترل هیچ گونه آموزشی ارائه نشد پس از اتمام دوره آموزش، نسبت به اجرای پس‌آزمون اقدام شد.

ابزار اندازه‌گیری پژوهش

برای اندازه‌گیری متغیرهای وابسته، از ابزارهای زیر استفاده شود:

پرسشنامه رفتارهای مطلوب اجتماعی کالیفرنیا

این پرسشنامه در سال ۱۹۹۸ در دانشگاه ایالتی کالیفرنیا جنوبی زیر نظر شورای پژوهش‌های علوم رفتاری تهیه شد که حاوی ۴۲ سؤال است که در طیف لیکرتی پنج درجه‌ای کاملاً موافقم (۵)، تا کاملاً مخالفم (۱) نمره گذاری می‌شود. این پرسشنامه حاوی ۳ زیرمقیاس مسئولیت‌پذیری، تعهد و نوع دوستی

است. سؤالات ۱، ۳، ۷، ۹، ۱۵، ۱۷، ۲۱، ۲۵، ۲۹، ۳۱، ۳۳، ۳۵، ۳۹، ۴۱، مربوطه به مسئولیت‌پذیری و سؤالات ۲، ۴، ۸، ۱۲، ۱۴، ۲۰، ۲۲، ۲۶، ۲۸، ۳۲، ۳۴، ۳۸، ۴۰ مربوطه به نوع دوستی و سؤالات ۵، ۶، ۱۰، ۱۳، ۱۶، ۱۸، ۱۹، ۲۳، ۲۴، ۲۷، ۳۰، ۳۶، ۳۷، ۴۲ مربوط به زیرمقیاس تعهد است. گوف (۲۰۰۴) طی پژوهشی نشان داد که گویه‌های این پرسشنامه از پایایی مناسبی در حد ۰/۸۱ برخوردار است. سهیلی (۱۳۸۷) طی پژوهشی، پایایی این پرسشنامه را با استفاده از آلفای کرونباخ، در حد ۰/۷۷ گزارش نموده است. از طرفی، در پژوهش حاضر نیز با توجه به داده‌های بدست آمده و با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برای کل سؤالات ضریب ۰/۷۹ و برای زیرمقیاس مسئولیت‌پذیری ضریب ۰/۸۱، تعهد ۰/۷۷ و نوع دوستی ۰/۷۸ بدست آمد.

بسته آموزش اخلاق شهروندی

برنامه آموزش اخلاق شهروندی مبتنی بر آموزه‌های کومبز (۲۰۰۱)، پارکر (۲۰۰۰) و سامرز (۲۰۰۲) تهیه گردید. در این راستا ابتدا بر اساس نظریه کومبز مؤلفه‌های اخلاق شهروندی استخراج گردید و مطابق آن محتوای مورد نیاز برای هر یک از مؤلفه‌ها تهیه شد. برنامه اولیه تهیه شده، حاوی موضوعات، آموزه‌ها و مهارت‌های متنوع در زمینه اخلاق و حقوق شهروندی بود. جهت پالایش محتوای اولیه نسبت به بررسی روایی صوری آن با توجه به نظر کارشناسان و متخصصان روان‌شناسی تربیتی، علوم تربیتی و علوم اجتماعی اقدام گردید. علاوه بر این از مقالات چاپ شده در حوزه اخلاق شهروندی نیز استفاده شد و یک مطالعه ترکیبی انجام پذیرفت تا بارزترین مؤلفه‌ها معین شود. در راستای این اقدام، تغییرات اجمالی در رئوس مطالب و مهارت‌های مورد نظر به عمل آمد. با این حال، جهت اطمینان از محتوای تهیه شده، ضرورت بررسی روایی محتوایی آن مورد توجه قرار گرفت. بر این اساس، از دو روش روایی اجتماعی ون کمپ^۲ (۲۰۰۹) و روایی محتوایی لاوشه استفاده شد. برنامه تهیه شده حاوی ۱۰ مهارت ویژه در حوزه اخلاق شهروندی بود که در طی ۱۵ جلسه ۸۰ دقیقه‌ای در طول ۳ ماه (پاییز ۱۴۰۰-۱۴۰۱) به مرحله اجرا گذارده شد. در طی فرآیند آموزش مفاهیم و مهارت‌ها، برنامه پرسش و پاسخ، ایفای نقش و اجرای تکالیف حضوری به انجام می‌رسید. علاوه بر این، دو جلسه اختصاصی نیز به اجرای پیش‌آزمون و پس‌آزمون در نظر گرفته شده بود. مهارت‌آموزی‌ها به صورت گروهی و در روزهای اول هفته در ساعات فوق برنامه مدارس انجام می‌گرفت و شیوه ارائه مطالب نیز به روش‌های مختلف از جمله آرایه مثال‌های عینی از زندگی روزمره،

1- Goff
2- Von camp

بحث گروهی، پخش تصاویر و پاورپوینت و ایفای نقش و آرایه کلیپ ها توسط پژوهشگر بود. در جدول ۲ خلاصه ای از محتوای جلسات دهگانه آرایه شده است.

جدول ۲. چارچوب جلسات آموزش اخلاق شهروندی

Table 2
Framework of citizenship ethics training sessions

در این جلسه راجع به خودشناسی و اجزاء خود و جایگاه خود پرداخته شد+ارائه تکالیف کلاسی و خانگی + تکالیف کلاسی و خانگی In this session, self-knowledge and self-parts and one's place were discussed + presentation of class and home assignments + class and home assignments	اهمیت دادن به خود و دیگران Caring for yourself and others	جلسه ۱ Session 1
در این جلسه راجع به عدالت با توجه به قانون و مصلحت عام و جایگاه عدل پرداخته می شود + تکالیف کلاسی و خانگی In this meeting, justice will be discussed according to the law and public interest and the place of justice + class and homework	رفتار عادلانه با در نظر گرفتن مصلحت عمومی Fair treatment considering the public interest	جلسه ۲ Session 2
در این جلسه کارهای خیر و احترام به بزرگسالان و تلاش برای رسیدن به هدف و جدیت پرداخته می شود + تکالیف کلاسی و خانگی In this meeting, good deeds and respect for adults and efforts to reach the goal and seriousness are discussed + class and homework	انجام اعمال پسندیده و ارزشمند و سخت کوشی Doing good and valuable deeds and hard work	جلسه ۳ Session 3
در این جلسه، مفهوم مسئولیت و وظیفه شناسی کاملاً شرح داده شد+ تکالیف کلاسی و خانگی In this meeting, the concept of responsibility and conscientiousness was fully explained + class and home assignments	مسئولیت پذیری و وظیفه شناسی Responsibility and duty	جلسه ۴ Session 4
صداقت در عقل و عمل تفهیم شد+ تکالیف کلاسی و خانگی Honesty was understood in reason and action + class and home assignments	درستکاری و صادق بودن Integrity and honesty	جلسه ۵ Session 5
در این جلسه عمل نمودن به حرف مورد بررسی قرار گرفت + تکالیف کلاسی و خانگی In this meeting, acting on the word was examined + class and homework	رفتار اخلاقی و یکی کردن گفتار و کردار Ethical behavior and combining speech and action	جلسه ۶ Session 6
احترام متقابل به عنوان یک هنجار مهم اجتماعی تعریف و شرح داده شد+ تکالیف کلاسی و خانگی Mutual respect is defined and explained as an important social norm + class and homework	احترام به دیگران و رفتار با ملاحظه کردن با دیگران Respecting others and treating others with consideration	جلسه ۷ Session 7
گفته شد که باید در مقابل رفتارهای خود پاسخگو بود+ تکالیف کلاسی و خانگی It was said that she should be accountable for her actions + class and homework	پاسخ آوردن در قبال رفتار خود Accountability for your behavior	جلسه ۸ Session 8

گفته شد که اختلافات با گفت و گو سریع تر حل خواهد شد+ تکالیف کلاسی و خانگی It was said that the differences will be solved faster by talking + class and homework	رفع اختلافها با روش سازنده و عاری از خشونت Resolving disputes in a constructive and non-violent way	جلسه ۹ Session 9
میزان و نوع مشارکت مدنی برای موفقیت جمعی شرح داده شد+ تکالیف کلاسی و خانگی The amount and type of civic participation for collective success was explained + class and homework	کمک به جامعه و زندگی شهری Helping the community and urban life	جلسه ۱۰ Session 10
در این جلسه منظور از محیط زیست و حفاظت از آن مثلاً عدم شکار حیوانات بدون مجوز و ریختن پسماندها در کنار دریا و محیط زندگی پرداخته شد + تکالیف کلاسی و خانگی In this meeting, the meaning of the environment and its protection, for example, not hunting animals without permission and dumping waste by the sea and the living environment, were discussed + class and home assignments	حفاظت از محیط زیست Environmental Protection	جلسه ۱۱ Session 11
صبور بودن در مقابل اختلافات طبقاتی و تفاوتها شرح داده شد. درک متقابل جمعی+ تکالیف کلاسی و خانگی Being patient in the face of class differences and differences was explained. Collective mutual understanding + class and homework	بردباری، پذیرش تنوع در جامعه مردم سالار Tolerance, acceptance of diversity in a democratic society	جلسه ۱۲ Session 12
آموزش داده شد که همه انسانهای باهم برابرند+ تکالیف کلاسی و خانگی It was taught that all human beings are equal + class and home assignments	دیگران را جزئی از خود دانستن Considering others as a part of oneself	جلسه ۱۳ Session 13
گفته شد که قدرت «نه گفتن» و «نه شنیدن» داشته باشیم+ تکالیف کلاسی و خانگی We were told to have the power to "say no" and "hear no" + class and homework	تفکر منتقدانه داشتن Have critical thinking	جلسه ۱۴ Session 14
در این جلسه توجه و احترام به حقوق هم نوعان بررسی شد+ تکالیف کلاسی و خانگی In this meeting, the attention and respect for the rights of peers were examined + class and home assignments	توجه به حقوق و آزادی های فردی Attention to individual rights and freedoms	جلسه ۱۵ Session 15

به منظور تبدیل قضاوت کیفی متخصصان به کمیت‌های قابل ارزیابی درباره‌ی روایی محتوایی بسته آموزشی از روش لاوشه استفاده شد. در این راستا، از ۸ متخصص روان‌شناسی خواسته شد تا محتوای برنامه طراحی شده را با توجه به مقیاس سه درجه‌ای ضروری (۲) مفید (۱) و غیر ضروری (۰) درجه بندی کنند که براساس فرمول زیر، یافته‌های زیر بدست آمد:

$$C V R = \frac{n_e - \frac{n}{2}}{\frac{n}{2}}$$

با توجه به این که از میان آنها، ۷ نفرشان محتوای برنامه را ضروری و یک نفر نیز مفید تشخیص دادند، مقدار ضریب روایی محتوایی برنامه، ۰/۷۵ بدست آمد که نشان دهنده روایی محتوایی بالا و مناسب است.

بعلاوه، برای بررسی روایی اجتماعی برنامه تدوین شده، از مقیاس رتبه‌بندی معلمان ون کمپ (۲۰۰۹) استفاده شد. این مقیاس شامل تعدادی سؤال بسته پاسخ در طیف پنج درجه ای لیکرت از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم و ۴ سؤال باز پاسخ است. این سؤالات درباره ضرورت آموزش اخلاق شهروندی در مدارس و امکان‌سنجی آن بود. نتایج روایی اجتماعی که ناظر بر نظر معلمان و متخصصان بود، نشان داد که برنامه از روایی مطلوب برخوردار است، زیرا متخصصین و معلمان معتقد بودند که این برنامه راهی جدید در جهت عملیاتی کردن اخلاق شهروندی در زندگی دانش‌آموزان است. بعلاوه، آنها معتقد بودند که این آموزش‌ها می‌تواند به عنوان یک درس جداگانه در ذیل دروس دین و زندگی در آموزش‌های عمومی و فوق برنامه در نظر گرفته شود. از سویی متخصصان معتقد بودند که آموزش اخلاق شهروندی از قابلیت اجرایی کافی برخوردار بوده و به آسانی می‌توان، آموزش این مهارت‌ها را در سطوح مدارس نهادینه کرد. از طرفی، صاحب‌نظران معتقد بودند که بخشی از این آموزه‌ها، به صورت تکالیف عملی به دانش‌آموزان ارایه شود تا عینیت آنها در زندگی فردی و اجتماعی بیشتر شود. روی هم رفته، متخصصان معتقد بودند که مهجور ماندن مؤلفه‌های اخلاق شهروندی در زندگی دانش‌آموزان، آن قدر زیاد است که لازم است به طور رسمی در مدارس از طریق یک برنامه تحصیلی مورد توجه قرار گیرد.

یافته‌ها

جهت توصیف کمی داده‌ها از روش‌های آمار توصیفی به ویژه شاخص‌های مرکزی و پراکندگی به شرح جدول ۱ استفاده شده است:

جدول ۳. شاخص‌های مرکزی و پراکندگی داده‌ها

Table 3

Central indices and data dispersion						متغیر Variable	گروه Group
کشیدگی kurtosis	چولگی skewness	پس‌آزمون posttest		پیش‌آزمون pretest			
		انحراف‌استاندارد S	میانگین M	انحراف‌استاندارد S	میانگین M		
0.09	0.97	5.71	32.86	4.41	23.26	تعهد Commitment	آزمایش Experimental
0.79	0.78	4.65	25.66	4.52	24.50	تعهد Commitment	کنترل Control
0.13	0.31	6.72	37.96	5.12	29.23	نوع دوستی Altruism	آزمایش Experimental
0.25	0.66	5.42	31.13	5.21	30.16	نوع دوستی Altruism	کنترل control
0.52	0.39	7.71	43.23	6.19	32.56	مسئولیت‌پذیری Responsibility	آزمایش Experimental
0.53	0.41	6.51	33.96	3.21	32.96	مسئولیت‌پذیری Responsibility	کنترل control

مقادیر کشیدگی و چولگی نشان می‌دهد که توزیع متغیرهای وابسته در حد نرمال است. در راستای تحلیل داده‌های پژوهش از روش تحلیل کوواریانس چندمتغیره و تک‌متغیره استفاده شد. بر این اساس ابتدا پیش‌فرض‌های آن شامل نرمال بودن توزیع متغیرها، همگنی واریانس خطا، همگنی شیب‌های رگرسیون و همبستگی متعارف متغیرهای وابسته با استفاده از آزمون شاپیرو-ویلک، آزمون لون، آزمون کرویت بارتلت و تحلیل واریانس اثرات تعاملی به شرح زیر بررسی شد:

پیش‌فرض نرمال بودن توزیع متغیرها

جدول ۴: نتایج آزمون شاپیرو-ویلک در مورد نرمال بودن توزیع داده‌ها

Table 4

Results of Shapiro-Wilks tests on normality of data distribution

متغیر Variable	آماره Z Z statistic	سطح معنی‌داری Sig
تعهد Commitment	0.97	0.32
نوع دوستی Altruism	0.95	0.36
مسئولیت‌پذیری Responsibility	1.02	0.29

مندرجات جدول ۴ نشان می‌دهد پیش‌فرض نرمال بودن توزیع متغیرها محقق شده است

پیش‌فرض همگنی واریانس خطا

جدول ۵: نتایج آزمون لون در مورد همگنی واریانس خطا

Table 5

Results of Leven's tests on homogeneity of error variances

متغیر Variable	آماره F F statistic	سطح معنی‌داری Sig
تعهد Commitment	1.79	0.26
نوع دوستی Altruism	1.65	0.29
مسئولیت‌پذیری Responsibility	1.99	0.20

مندرجات جدول ۵ نشان می‌دهد پیش‌فرض همگنی واریانس خطا در گروه‌ها محقق شده است

پیش فرض همگنی شیب‌های رگرسیون

جدول ۶: خلاصه تحلیل واریانس اثرات تعاملی

Table 6
of Variance on interaction effects Analysis

منبع تغییر	متغیر	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	آماره F	سطح معنی داری
Source	Variable	Sum of square	DF	Means of square	F statistic	Sig
پیش‌آزمون روش pre* A	تعهد Commitment	120	1	120	1.92	0.16
پیش‌آزمون روش pre* A	نوع دوستی Altruism	112	1	112	1.79	0.19
پیش‌آزمون روش pre* A	مسئولیت پذیری Responsibility	108	1	108	1.52	0.24

مندرجات جدول ۶ نشان می‌دهد پیش فرض همگنی شیب‌های رگرسیون در گروه‌ها محقق شده است.

پیش فرض همبستگی متعارف متغیرها

جدول ۷: نتایج آزمون کرویت بارتلت

Table 7
Results of Bartlett Sphericity test

سطح معنی داری	آماره χ^2
Sig	χ^2 statistic
.001	9.81

مندرجات جدول ۷ نشان می‌دهد پیش فرض همبستگی متعارف متغیرها محقق شده است.

پیش فرض همگنی ماتریس‌های واریانس - کوواریانس

جدول ۸ بررسی مفروضه همگنی ماتریس واریانس و کوواریانس

Table 8

Results of M. box test for homogeneity of variance and covariance matrices

سطح معنی داری	آماره F	آماره ام باکس
Sig	F statistic	M box statistic
0.08	2.22	14.07

مندرجات جدول ۸ نشان می‌دهد پیش فرض همگنی ماتریس واریانس - کوواریانس متغیرها در گروه‌ها محقق شده است.

از آنجا که کلیه پیش فرض‌های تحلیل کوواریانس چندمتغیره محقق شده است لذا برای تحلیل داده‌ها از این روش استفاده شد:

جدول ۹. تحلیل کوواریانس چند متغیره اثرات آموزش اخلاق شهروندی بر متغیرهای وابسته

Table 9

Multivariate covariance analysis of the effects of citizenship ethics education on dependent variables

منبع تغییر	آزمون	اندازه	آماره F	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معنی داری	ضریب اتا
Source	test	value	F statistic	Df 1	Df 2	Sig	η^2
گروه	لامبدای ویلکز	1.91	57.11	1	58	.001	.45
Group	Wilk's Lambda						

P<.05

مندرجات جدول ۹ نشان می‌دهد آموزش اخلاق شهروندی بر ترکیب وزنی متغیرهای وابسته (تعهد، نوع دوستی و مسئولیت‌پذیری) بطور معنی دار اثر بخش است ($F(1,58) = 57.11$, $P < .05$).

در راستای آزمودن فرضیه‌های پژوهش از تحلیل کوواریانس تک متغیره به شرح جدول ۱۰ استفاده

شد:

جدول ۱۰. تحلیل کوواریانس تک متغیره اثرات آموزش اخلاق شهروندی بر متغیرهای وابسته

Table 10

Univariate covariance analysis of the effects of citizenship ethics education on dependent variables

منبع تغییر	متغیر وابسته	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	آماره F	سطح معنی داری	ضریب اتا
Source	Dependent variable	Sum of square	DF	Means of square	F statistic	Sig	η^2
پیش‌آزمون	تعهد	168.12	1	168.12	19.23	.01	.25
pre test	Commitment						
گروه	تعهد	966.05	1	966.05	52.13	.001	.47
Group	Commitment						
پیش‌آزمون	نوع دوستی	126.87	1	126.87	12.45	.01	.20
pre test	Altruism						
گروه	نوع دوستی	1926.80	1	1926.80	54.18	.001	.49
Group	Altruism						
پیش‌آزمون	مسئولیت‌پذیری	187.77	1	187.77	22.99	.001	.30
pre test	Responsibility						
گروه	مسئولیت‌پذیری	1999.05	1	1999.05	66.63	.001	.54
Group	Responsibility						

P<.05

مندرجات جدول ۱۰ نشان می‌دهد: (۱) آموزش اخلاق شهروندی بر بهبود تعهد نوجوانان اثربخشی مثبت و معنی‌دار دارد ($F=52.13$, $p \leq .05$). (۲) آموزش اخلاق شهروندی بر بهبود نوع‌دوستی نوجوانان اثربخشی مثبت و معنی‌دار دارد ($F=54.18$, $p \leq .05$). (۳) آموزش اخلاق شهروندی بر بهبود مسئولیت‌پذیری نوجوانان مورد مطالعه اثربخشی مثبت و معنی‌دار دارد ($F=66.63$, $p \leq .05$).

بحث و نتیجه گیری

تحلیل داده‌ها نشان داد که آموزش اخلاق شهروندی بر بهبود مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان اثربخش است. این یافته با یافته‌های باتس^۱ و همکاران (۱۹۹۸)، پاتریک، بویس و مک‌این‌تایر^۲ (۱۹۸۸)، مک‌فرسون^۳ (۲۰۱۰)، کوئیگلی و همکاران^۴ (۲۰۱۰)، پریور^۵ و همکاران (۲۰۰۱)، رایبسنسون (۲۰۲۲) و برگمن (۲۰۲۰) همسو است. مبنی بر اینکه آموزش مهارت‌های اخلاق شهروندی موجب افزایش مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی دانش‌آموزان می‌شود. مبتنی بر دیدگاه فربکلی، ادواردز، کارلی، کیلی و هاجینگز^۶ (۲۰۱۴) مسئولیت‌های فردی و اجتماعی، یکی از اهداف عالی به شمار می‌آید و تحقق آن مستلزم مداخلات نظام‌دار در فرآیندهای آموزشی و پرورشی و توجه دادن دانش‌آموزان به نظام‌های حقوق فردی و اجتماعی و مشارکت دادن آنها در فرآیندهای تصمیم‌گیری است که به شکل‌گیری توانایی هدف‌گذاری در زندگی فردی و اجتماعی می‌شود و بدین وسیله مسئولیت‌پذیری در قبال اهداف ترسیم شده به وجود می‌آید. بعلاوه، مسئولیت‌پذیری با امر و نهی‌های مستقیم شکل نمی‌گیرد، چراکه این گونه اوامر به اطاعت کورکورانه منتهی شده و در موقعیت‌های خالی از منابع قدرت، وظیفه‌شناسی‌ها به بوته فراموشی سپرده می‌شود. از این رو وی عنوان می‌کند که تحقق وظیفه‌شناسی و احساس مسئولیت در قبال امور فردی و اجتماعی، مستلزم دانش و فهم ضرورت‌های آن است به نحوی که افراد برای عملیاتی کردن وظایف فردی و اجتماعی خویش از درون برانگیخته شوند تا با عینیت بخشیدن به مسئولیت‌های خویش در قبال اجتماع و خود، به رضایت‌مندی درونی نایل شوند.

از سوی، کسل، بالوتا و مک‌کاب^۷ (۲۰۰۹) عنوان داشته‌اند که عینیت‌بخشی به وظایف فردی و اجتماعی مستلزم آگاهی از حقوق شهروندی و نیز تکالیف فردی و اجتماعی است که این آگاهی موجب می‌شود حقوق و تکالیف در حوزه اخلاق سر ریز شود و به صورت اخلاق شهروندی نمایان شود. بر این اساس، تبلور اخلاق شهروندی در نظام شناختی افراد، موجبات توجه به مسئولیت‌های فردی در قبال دیگران گردیده و زمینه‌ساز ایفای نقش‌های متنوع در روابط بین فردی می‌شود. بعلاوه، لیپمن^۸ و همکاران (۲۰۱۵) عنوان داشته‌اند که مسئولیت‌پذیری ناظر بر شناخت تکالیف فردی در قبال اموری است که مستقیماً با حیات فردی و اجتماعی ارتباط تنگاتنگ داشته و عدم التزام عملی به این تکالیف به آسیب‌های فوری، میان مدت و بلندمدت در سامانه زندگی فردی و اجتماعی منتهی می‌شود که به صورت اختلال در عملکرد فردی و

1- Butts

2- Pattrik, Boyce, & MacIntyre

3- Mcpherson

4- Quigley et al

5- Prior

6- Freakley, Edwards, Carley, Kiely, & Hutchings

7- Castel, Balota, & McCabe

8- Lipman

اجتماعی نمایان شده و نهایتاً به اختلال در روندهای جاری اجتماع و شیوع بی اعتمادی اجتماعی منجر می‌شود.

ازسویی، تحلیل داده‌ها نشان داد آموزش اخلاق شهروندی موجب بهبود رفتارهای نوع‌دوستانه در دانش‌آموزان می‌شود. این یافته با یافته‌های پریت^۱ (۱۹۹۸)، مک فرسون (۲۰۱۰)، کوئیگیلی (۲۰۱۰)، ادواردز (۲۰۲۱) و مک میلان (۲۰۱۹) همسو است مبنی بر این که تبلور عینی اخلاق شهروندی در نظام‌های شناختی، رفتاری دانش‌آموزان موجب افزایش رفتارهای اجتماعی سودمند بویژه نوع‌دوستی و همدلی در دانش‌آموزان می‌شود و زمینه را برای بهبود تعاملات اجتماعی و رفتارهای اخلاقی نوع‌دوستانه مهیا می‌کند و از طرفی مشارکت در امور عام‌المنفعه را فزونی می‌بخشد.

در تبیین این یافته، هلد و ویتاکر^۲ (۲۰۰۹) بیان می‌کنند که در فرآیند آموزش اخلاق شهروندی، ارزش‌های اجتماع‌پسندانه در نظام شناختی و هیجانی فراگیران نهادینه می‌شود و با درونی شدن این ارزش‌ها، آستانه ادراکی و توجهی فراگیران نسبت به امور اجتماعی و نوع‌دوستانه به حد مطلوب می‌رسد و در نتیجه با دریافت محرک‌های مناسب از محیط، انگیزش لازم جهت شکل‌گیری و تداوم رفتارهای نوع‌دوستانه بوجود آمده و در سطح رفتاری به عینیت می‌رسد.

از سویی در تبیین این یافته کسبل و همکاران (۲۰۰۹) عنوان می‌کنند که در فرآیند آموزش اخلاق شهروندی، پرورش مهارت‌های معطوف به تئوری ذهن و هوش هیجانی سرلوحه مداخلات قرار می‌گیرد و بر اثر تمرین این مهارت‌ها در موقعیت‌های بین فردی، زمینه درک دیدگاه دیگران و شناخت انتظارات و عواطف آنها برای فراگیران مهیا می‌شود. از سویی مک میلان (۲۰۱۹) عنوان داشته است که در فرآیند آموزش اخلاق شهروندی فراگیران یاد می‌گیرند نسبت به نشانه‌های چهره‌ای و هیجانی افراد حساس‌تر شوند تا از این طریق بتوانند احساسات و هیجانات آنها را درک کرده و از این طریق با درد و رنج دیگران همدلی نموده و با بسط دیدگاه‌گیری به رفع منبع و منشاء رنج دیگران مبادرت بورزند و از این طریق رفتارهای نوع‌دوستانه و اجتماع‌پسندانه را ترویج نموده و به گسترش آنها یاری‌رسانند.

علاوه بر این تحلیل داده‌ها نشان داد آموزش اخلاق شهروندی موجب بهبود تعهد در دانش‌آموزان نوجوان می‌گردد. این یافته با یافته‌های لیستر^۳ (۱۹۹۷)، آرتور^۴ و روسائو (۲۰۰۱)، سویسال و سویسال^۵ (۲۰۰۵)، کوئیگیلی و همکاران (۲۰۱۰)، مک میلان (۲۰۱۹) و ادواردز (۲۰۲۱) همسو است مبنی بر اینکه آموزش اخلاق شهروندی موجبات افزایش میزان تعهد در فراگیران را بوجود می‌آورد.

1- Pratte
2- Held & Whitaker
3- Listre
4- Arthur & Rousseau
5- Soysal & Soysal

در تبیین این یافته کویبگلی و همکاران (۲۰۱۰) عنوان داشته‌اند که در فرآیند آموزش اخلاق و حقوق شهروندی، اقداماتی در جهت آموزش و شناخت ارزش‌های پایه انسانی انجام می‌گیرد و با تصریح این ارزش‌ها، کارکردهای اجتماعی آنها توضیح داده می‌شود و از این طریق سودمندی و اهمیت آنها برای فراگیران روشن شده و در نتیجه التزام درونی برای متعهد شدن به آن ارزش‌ها بوجود می‌آید و زمینه برای عینیت بخشیدن به ارزش‌ها در سطح رفتاری مهیا می‌شود. بعلاوه هیگنز و همکاران (۲۰۲۰) بیان داشته‌اند که آموزش اخلاق شهروندی، موجب می‌شود فراگیران نسبت به ارزش‌های اخلاقی نگرش مثبتی پیدا کنند و با تغییر مثبت در نگرش‌ها، آمادگی برای عمل بوجود آمده و در نتیجه، در فرد تعهد و التزام درونی به عینی‌سازی ارزش‌ها در سطح عملکرد فردی و اجتماعی بوجود می‌آید.

همچنین آندره جسکی و همکاران^۱ (۲۰۰۲) بیان داشته‌اند که رفتار متعهدانه در قبال اهداف و ارزش‌های ویژه، مستلزم آگاهی به آنها و درک ضرورت‌ها و اهمیت نظری و عملی آن اهداف و ارزش‌هاست. بر این اساس، آموزش حقوق و اخلاق شهروندی موجبات شناخت ارزش‌های اجتماعی را بوجود آورده و با روشنگری پیامدهای فردی و اجتماعی پایبندی به ارزش‌ها و اخلاق شهروندی، زمینه‌ساز شکل‌گیری حس مثبت نسبت به آن ارزش‌ها گردیده و موجب ظهور رفتار متعهدانه در جهت تحقق عینی ارزش‌ها در زندگی فردی و اجتماعی فراگیران می‌شود.

علاوه بر این، تحلیل داده‌ها نشان داد که آموزش اخلاق شهروندی موجب بهبود مهارت‌های حل مسأله اجتماعی در فراگیران می‌شود. این یافته با یافته‌های کویبگلی و همکاران (۲۰۰۰)، کسل و همکاران (۲۰۰۰)، مک میلان (۲۰۱۹) و برگمن (۲۰۲۰) همسو است مبنی بر اینکه فراگیری مؤلفه‌های اخلاق شهروندی موجب توانمندشدن فراگیران در حل مسایل بین فردی می‌شود به نحوی که آنها قادر می‌شوند در چالش‌های بین فردی، رویکرد حل مسأله را در پیش بگیرند و از این طریق بر معضلات و کشمکش‌های موجود در روابط بین فردی فائق آیند.

در تبیین این یافته تورنی پورتا (۲۰۰۱) بیان داشته است که در فرآیند آموزش اخلاق شهروندی علاوه بر روشنگری درباره ارزش‌های اخلاقی و شهروندی، زمینه‌آشنایی فراگیران با معماهای اخلاقی و تنگناهای تعهد به عمل اخلاقی و توجه به نیازهای دیگران و تعارضات موجود بین منافع فردی و اجتماعی، فراهم می‌شود و در هر یک از این زمینه‌ها، پیامدهای نگاه منفعت‌طلبانه و فردگرایانه و عوارض منفی آنها روشن می‌شود و از این طریق، چگونگی حل تعارضات و کشمکش‌های بین فردی به واسطه بکارگیری فنون حل مسایل اجتماعی آموزش داده شود. از سوی برگمن (۲۰۲۰) بیان داشته است که در فرآیند آموزش اخلاق شهروندی افراد یاد می‌گیرند که در موقعیت‌های چالش برانگیز، با نگاه دوراندیشانه و آینده‌نگرانه، راه‌حلی را برای مسایل بین فردی برگزینند که در بلندمدت نتایج مثبت و پایداری داشته

1- Anderewski

باشد تا بتوانند با تدبیر امور و برگزیدن راه‌حل‌هایی پیشگیرانه از بروز پیامدهای ناگوار جلوگیری نموده و از افتادن در مخمصه‌های اخلاقی و احساس گناه بازداری کنند. از سویی، کیسل و همکاران (۲۰۰۹) عنوان می‌کنند که آموزه‌های اخلاق شهروندی زمینه‌ساز شکل‌گیری مهارت‌های متنوع در حوزه‌های فردی و بین فردی است، به نحوی که افراد یاد می‌گیرند موقعیت‌های اجتماعی را مملو از چالش‌های پیشرونده و نو شونده درک کنند و از طرفی می‌آموزند که مواجهه غیرمنطقی با این چالش‌ها، موجب توقف نظام زندگی اجتماعی می‌شود. از این رو، برحسب این آموزه‌ها، افراد برانگیخته می‌شوند تا برای رفع و حل مسایل اجتماعی به تلاش هدفمند روی آورند و برای مسایل اجتماعی و چالش‌های اخلاقی موجود در روابط بین فردی، راه‌حل‌های متنوعی را مدنظر قرار دهند و به عملیاتی کردن راه‌حل‌های تولید شده، بپردازند و از این طریق بتوانند مسئولیت خویش در قبال مسایل اجتماعی را جامه عمل بپوشانند.

در این پژوهش، اندازه‌گیری متغیرها به صورت خود گزارشی بود و از طرفی جامعه مورد مطالعه به دانش‌آموزان دختر شهرستان اردبیل در دوره متوسطه، محدود بوده لذا پیشنهاد می‌شود این پژوهش در دانش‌آموزان دوره ابتدایی و پسر و نیز در سایر شهرها با سابقه فرهنگی زبانی متفاوت انجام پذیرد و یافته‌ها مقایسه شود. از سویی، پیشنهاد می‌شود اخلاق شهروندی در قالب یک درس اجباری در دوره‌های تحصیلی ابتدایی، متوسطه و حتی دانشگاهی به فراگیران ارایه شود و جهت نهادینه کردن اخلاق شهروندی در آحاد جامعه ایرانی آموزه‌های مهارتی آن در قالب فیلم و داستان به صورت ضمنی گنجانده شود و از این طریق انتقال اطلاعات و دانش مربوط اخلاق شهروندی تسهیل شود.

تضاد منافع

نویسندگان این پژوهش هیچگونه تعارض منافی ندارند.

References

منابع

- خواجهی، فرزانه و خطایی، سوسن (۱۳۹۵). بررسی آموزش اخلاق شهروندی به دانش‌آموزان و میزان انطباق آن با تبلیغات فرهنگی مترو مورد مطالعه کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی، دومین کنفرانس بین‌المللی آینده پژوهی، مدیریت و توسعه اقتصادی.
- عباس‌پور، ریحانه (۱۳۹۵). بررسی تأثیر یادگیری مشارکتی بر کفایت اجتماعی دانش‌آموزان دختر و پسر دوره متوسطه شهرستان بناب، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- طهماسبی‌زاده، رامین؛ گلستانی، سیدهاشم و اسماعیلی، رضا (۱۳۹۴). رابطه عوامل فرهنگی مؤثر بر اخلاق شهروندی در شهر شاهین شهر، اخلاق، ۶(۲۱): ۲۶۴-۲۴۱.

فالكس، تیموتی (۱۳۸۶). شهروندی، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران، انتشارات کویر.
 فرمهبینی فراهانی، محسن (۱۳۸۹). تربیت شهروندی، چاپ اول، تهران، نشر آبیژ.
 فرمهبینی فراهانی، محسن (۱۳۹۲). اخلاق شهروندی: مقوله‌ای بین‌رشته‌ای، فصلنامه اخلاق و فرهنگ،
 (۱۱): ۹-۲۲.

معمدی، سیدهادی؛ حاج بابایی، حسین؛ بیگلریان، اکبر و فلاح سلوکلائی، منیژه (۱۳۹۱). تأثیر آموزش مهارت حل مسأله بر افزایش کفایت اجتماعی نوجوانان دختر، فصلنامه روان‌شناسی، ۵ (۱۴): ۱۷-۲۹.
 مهدوی، محمدصادق و جوشقانی، زهرا اسمی (۱۳۹۶). نگاهی جامعه‌شناختی به عوامل اجتماعی مؤثر بر اخلاق شهروندی جوانان شهرستان کاشان، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۳ (۸): ۱۵-۳۶.
 نیکزاد، علیرضا؛ گودینی، علی‌اکبر؛ جهانی، صفر و روستایی، امین (۱۳۹۵). مقایسه احساس تنهایی و سلامت روان در نوجوانان وابسته به اینترنت و نوجوانان عادی، مطالعات فرهنگ - ارتباطات، ۱۳ (۵۰): ۷۲-۵۵.
 Abbaspour, R. (2016). *Investigating the effect of collaborative learning on the social competence of male and female secondary school students in Bonab city*, Master's thesis, Mohaghegh Ardabili University, Faculty of Educational Sciences and Psychology. [In Persian].
 Ahmad, I. (2018). Political Science and the Good Citizen: The Genealogy of Traditionalist Paradigm of Citizenship Education in the American School Curriculum. *JSSE-Journal of Social Science Education*, 16(4): 38-48.
 Anderjaska, M., Aroniadou, V., Post, R. M., & Li, H. (2002). Lamotrigine reduces spontaneous and evoked GABAA receptor-mediated synaptic transmission in the basolateral amygdala: implications for its effects in seizure and affective disorders: lamotrigine and inhibition in the amygdala. *Neuropharmacology*, 42(4): 522-529.
 Arthur, M. B., & Rousseau, D. M. (Eds.). (2001). *The boundaryless career: A new employment principle for a new organizational era*. Oxford University Press on Demand.
 Banks, J. A. (2014). Diversity, group identity, and citizenship education in a global age. *Journal of Education*, 194(3), 1-12.
 Bergman, K, T. (2020). Moral development in educational settings, *Psychological bulletin*, 172(4): 443-459.
 Brady, J. (2018). *Multicultural literature promoting good character and enhancing moral citizenship for kindergarteners* (Doctoral dissertation, California State University, Northridge).
 Butts, T. H., Burriss, S. H., Clark, S. J., Armstrong, E. P., Kuhn, D. B., Ratliff, S. M., & Toye, G. E. (1998). *U.S. Patent No. 5,754,830*. Washington, DC: U.S. Patent and Trademark Office.
 Castel, R. (2000). The roads to disaffiliation: insecure work and vulnerable relationships. *International journal of urban and regional research*, 24(3): 519-535.

- Castel, A. D., Balota, D. A., & McCabe, D. P. (2009). Memory efficiency and the strategic control of attention at encoding: Impairments of value-directed remembering in Alzheimer's disease. *Neuropsychology*, 23(3): 297.
- De Ruyter, D., & Schinkel, A. (2017). Ethics education at the University: From teaching an Ethics module to education for the good life. *Bordon, Revista de Pedagogia*, 69(4): 125-138.
- Edwards, S. H. (2021). Ethics education and psychosocial behavior, *JSSE-Journal of Social Science Education*, 29(4): 138-148.
- Falx, T. (2006). *Citizenship*, translated by Mohammad Taghi Delfrooz, Tehran, Kavir Publications. [In Persian].
- Farmahini, F. M. (2002). *Citizen Education*, first edition, Aizh Publishing ouse. [In Persian].
- Farmahini, F. M. (2012). Citizenship ethics: an interdisciplinary category, *Ethics and Culture Quarterly*, 1(1): 9-22. [In Persian].
- Felner, R. D., Lease, A. M., & Phillips, R. S. (1990). Social competence and the language of adequacy as a subject matter for psychology: A quadripartite tri-level framework. *The development of social competence in adolescence*, 245-264.
- Freakley, S. J., Edwards, J. K., Carley, A. F., Kiely, C. J., & Hutchings, G. J. (2014). Strategies for designing supported gold-palladium bimetallic catalysts for the direct synthesis of hydrogen peroxide. *Accounts of chemical research*, 47(3): 845-854.
- Goff, S. P. (2004). Retrovirus restriction factors. *Molecular cell*, 16(6): 849-859.
- Held, N. L., & Whitaker, R. J. (2009). Viral biogeography revealed by signatures in *Sulfolobus islandicus* genomes. *Environmental microbiology*, 11(2): 457-466.
- Hiegens, T. R., Parton, R. G., & Hancock, J. F. (2020). *Citizenship Education*, London, Oxford University Press on Demand.
- Hoff, K. A., Briley, D. A., Wee, C. J., & Rounds, J. (2018). Normative changes in interests from adolescence to adulthood: A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological bulletin*, 144(4): 426.
- Khajovi, F., & Khataei, S. (2015), *Study of teaching citizenship ethics to students and its compliance with subway cultural advertisements studied in the third grade social studies book*, Second international conference on future research, management and economic development. [In Persian].
- Kruk, E. (Ed.). (1997). *Mediation and conflict resolution in social work and the human services*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Lister, R. (1997). Citizenship: Towards a feminist synthesis. *Feminist review*, 57(1): 28-48.
- Mahdavi, M. S., & Joshaghani, Z. A. (2016). A sociological look at the social factors affecting the citizenship ethics of the youth of Kashan city, *Urban Sociological Studies Quarterly*, 3(8): 15-36. [In Persian].
- Mc Millan, T. Y. (2019). Citizenship training and altruistic behaviors, *British Journal of Developmental Psychology*, 4, 121-136.

- Mc Pherson, B. (2010). Development and application of carbon dioxide (CO₂) storage for improving the environmental impact of advanced power plants. In *Advanced power plant materials, design and technology*, Wood head Publishing.
- Mei, H., Iir, D. (2019). Measurement indicators and an evaluation approach for assessing urban sustainable development: A case study for China's Jining City, *Landscape and Urban Planning*, 90(3): 134-142.
- Moekotte, P., Brand-Gruwel, S., & Ritzen, H. (2018). Do levels of social competence influence the perception of social affordances among students with low levels of education? An exploratory case study of the relationship between offline and online socializing factors. *Journal of Education*, 3, 129-137.
- Motamedi, S., & Haj Babaei, H., Biglerian, A., & Falah Seluklai, M. (2012). The effect of problem solving skills training on increasing the social competence of adolescent girls, *Psychology Quarterly*, 5(14): 17-29. [In Persian].
- Nikzad, A., Godini, A.A., Jahani, S., & Raushi, A. (2015). Comparing feelings of loneliness and mental health in adolescents addicted to the Internet and normal adolescents, *Culture-Communication Studies*, 13(50): 55-72. [In Persian].
- Patrick, R. A. D., Boyce, A., & MacIntyre, R. M. (1988). Gold-silver vein mineralization at Tyndrum, Scotland. *Mineralogy and Petrology*, 38(1): 61-76.
- Pratte, D. (1998). Road to ruin: Road traffic accidents in the developing world. *Nexus*, 13, 46-62.
- Prior, I. A., Harding, A., Yan, J., Sluimer, J., Parton, R. G., & Hancock, J. F. (2001). GTP-dependent segregation of H-ras from lipid rafts is required for biological activity. *Nature cell biology*, 3(4): 368-375.
- Porta, A., Voth, G. A., Crawford, A. M., Alexander, J., & Bodenschatz, E. (2001). Fluid particle accelerations in fully developed turbulence. *Nature*, 409(6823): 1017-1019.
- Quigley, M., McKinnon, S. J., Zack, D. J., Pease, M. E., Kerrigan-Baumrind, L. A., Kerrigan, D. F., & Mitchell, R. S. (2000). Retrograde axonal transport of BDNF in retinal ganglion cells is blocked by acute IOP elevation in rats. *Investigative ophthalmology & visual science*, 41(11): 3460-3466.
- Quigley, M., Pereyra, F., Nilsson, B., Porichis, F., Fonseca, C., Eichbaum, Q., & Russell, K. (2010). Transcriptional analysis of HIV-specific CD8+ T cells shows that PD-1 inhibits T cell function by upregulating BATF. *Nature medicine*, 16(10): 1147-1151.
- Robinson, G. A. (2022). Citizenship training and social development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 3, 221-237.
- Scott, B. G., Pina, A. A., & Parker, J. H. (2017). Reluctance to express emotion explains relation between cognitive distortions and social competence in anxious children. *British Journal of Developmental Psychology*, 3, 131-149.

-
- S-emrud-Clikeman, M. S. (2007). The effect of assertiveness training on self-efficacy among Iranian high school female students. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 3(1): 123-127.
- Soysal, S., & Soysal, M. E. (2005). The efficacy of levonorgestrel-releasing intrauterine device in selected cases of myoma-related menorrhagia: a prospective controlled trial. *Gynecologic and obstetric investigation*, 59(1): 29-35.
- Tahmasabizadeh, R., Golestani, S., & Esmaili, R. (2014). The relationship between cultural factors affecting citizenship ethics in Shahin Shahr city, *Akhlaq*, 6(21): 241-264. [In Persian].
- Zhang, W., Zhang, L., Chen, L., Ji, L., & Deater-Deckard, K. (2018). Developmental changes in longitudinal associations between academic achievement and psychopathological symptoms from late childhood to middle adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 3, 221-237.